

MUSEUM DE LAKENHAL

VISIE OP DE RESTAURATIE

door Meta Knol, directeur Museum De Lakenhal
Leiden, mei 2015

Staalkaart van tijdlagen

Het gebouw van Museum De Lakenhal is te beschouwen als een staalkaart van tijdlagen, van 1640 tot heden. De belangrijkste ijkpunten daarbij zijn: het originele 17^e-eeuwse ontwerp van Arent van 's-Gravesande, de renovaties van 1778 en 1820 en de ingrijpende verbouwing tot museum in de periode 1869-1873, onder leiding van stadsarchitect Schaap. Daarna heeft nog een tweetal uitbreidingen plaatsgevonden, met de bouw van de Harteveltzaal (architect Knuttel, 1890) en de Papevleugel (architect Lensvelt, 1921), die beide mede leidden tot verlies van bestaand weefsel en veranderingen in de ruimtelijke structuur. Daarnaast vonden diverse interne verbouwingen plaats, waarbij aan die van de oude 'Laecken-Halle' in de jaren dertig onder leiding van toenmalig directeur Coert, de meeste waarde wordt toegekend. Bij deze verbouwing zijn tal van historische voorwerpen uit de museumcollectie ingemetseld in het gebouw, waardoor de zogenoemde aard- en nagelvaste collectie aanzienlijk werd uitgebreid. Andere verbouwingen blijken minder waardevol te zijn geweest. Bij de renovatie van de Papevleugel (2005) werden ingrijpende wijzigingen uit de jaren zeventig (architect Bart van Kasteel) bijvoorbeeld weer ongedaan gemaakt. Het resultaat is een sympathieke, maar onoverzichtelijke optelsom van sporen en veranderingen die bij elkaar een onnavolgbare mix van architectonische visies op het complex laat zien.

De huidige restauratieplannen hebben betrekking op de 17^e-eeuwse 'Laecken-Halle' en de achtergelegen schilderijenzalen en wordt uitgevoerd onder leiding van Julian Harrap Architects in samenwerking met Happel Cornelisse Verhoeven.

Het belangrijkste uitgangspunt van de restauratie is dat het patina van tijdlagen beter wordt uitgelicht. Het oogmerk van museumdirectie en architecten is om de leesbaarheid van- en de balans tussen de verschillende bouwfases te verbeteren; door de bouwgeschiedenis beter inzichtelijk te maken, ontstaat een verhelderend onderscheid tussen het originele gebouw en latere toevoegingen. Het uitgangspunt daarbij is 'eenheid in verscheidenheid': de kenmerken van de afzonderlijke gebouwdelen worden versterkt, terwijl door een bescheiden toepassing van eigentijdse materialen en ontwerpoplossingen ook enige harmonie in het geheel wordt aangebracht.

De wens om de leesbaarheid van tijdlagen te verbeteren leidt op onderdelen tot wijzigingen in het bestaande complex. Andere wijzigingen komen voort uit noodzakelijke functionele aanpassingen

of uit wensen die samenhangen met de museale visie. Al deze aanpassingen worden onderbouwd met gedegen archiefonderzoek en met materiaal-technisch onderzoek ter plekke. Bij de uitvoering wordt de grootst mogelijke zorgvuldigheid betracht en het proces van aanpassing zal zo exact mogelijk worden gedocumenteerd. Een aantal wijzigingen is geïnspireerd op historische bronnen. Deze en andere eigentijdse ingrepen blijven herkenbaar als 21^e-eeuwse toevoegingen.

De leesbaarheid van de bouwgeschiedenis is ook voor het publiek interessant. Ons voornemen is om bij de heropening een multimediatour aan te bieden die bezoekers meeneemt door het gebouw. Daarbij staan de architectuur en de bijzondere gebruiks- en museumgeschiedenis centraal, in combinatie met het beleven van de verschillende tijdlagen. Natuurlijk wordt daarbij bijzondere aandacht besteed aan de ornamentiek van de voorgevel van de ‘Laecken-Halle’ en aan de aard- en nagelvaste museumcollectie.

17^e-eeuwse ‘Laecken-Halle’

Het schilderij uit 1642 van Susanna van Steenwijk-Gaspoel bewijst het: de voorgevel van de originele ‘Laecken-Halle’ is nog altijd intact. Door het verwijderen van de glazen overkapping van het voorplein en door gerichte herstelwerkzaamheden uit te voeren, zal deze fraaie gevel in de kenmerkende stijl van het Hollands classicisme straks weer in volle glorie te zien zijn. Omdat de museumingang aan deze zijde blijft, zal het museumpubliek de historische gevel in originele vorm kunnen ervaren.

Achterplaetse

Door daarnaast ook het originele grondplan van ‘Laecken-Halle’ bloot te leggen, wordt de H-vormige plattegrond met de 17^e-eeuwse ‘Voorplaetse’ en ‘Achterplaetse’ weer leesbaar. Ook voor het publiek is dit een welkome ingreep: het beter herkennen van de ruimtelijke structuur van het gebouw zal bevorderend zijn voor hun oriëntatie. Vanaf de ‘Achterplaetse’, gelegen in het hart van het historische complex, worden alle gebouwdelen toegankelijk: de ‘Laecken-Halle’ uit 1640, de Harteveltzaal uit 1890, de Papevleugel uit 1921 en de nieuwe tentoonstellingszalen, die in 2019 geopend worden. Op deze ‘Achterplaetse’ begint en eindigt het museumbezoek. Vanaf alle verdiepingen van de ‘Laecken-Halle’ kan het publiek straks neerkijken op de ‘Achterplaetse’. Dit bevordert de oriëntatie en versterkt de ervaring van het oorspronkelijke H-vormige grondplan.

Vanaf de ‘Achterplaetse’ op de begane grond kijkt het publiek straks terug op de achtergevel van de oude ‘Laecken-Halle’, die bezaaid is met sporen van oude en nieuwe veranderingen. Juist hier, aan de achterkant van het oorspronkelijke gebouw, is te zien hoe de tijd zijn werk heeft gedaan. Er is een collage ontstaan met ramen uit de 16^e tot de 20^e eeuw, met de littekens van dichtgemetselde raamuitsparingen en inmiddels blinde doorgangen, verwijderde schoorstenen en tussenmuren, die samen ruim vier eeuwen omspannen. De ‘Laecken-Halle’ heeft daarmee twee gezichten: een fraaie, vrijwel onaangetaste voorgevel uit 1640 en een ongepolijste, met bouwhistorie bezaaide achtergevel, die de periode vanaf 1640 tot heden inzichtelijk maakt.

Interieur

In het interieur van het gebouw is de oorspronkelijke 17^e-eeuwse laag grotendeels ondergesneeuwd of verloren gegaan door latere aanpassingen. Hier is gekozen voor een genuanceerde benadering. De wens om een verhelderende balans tussen de verschillende tijdlagen aan te brengen leidt op elk van de drie verdiepingen van de lakenhal tot andere accenten. Deze accenten hangen samen met de functionaliteit en de inrichtingsplannen van het museum.

Op de begane grond zijn praktische aanpassingen noodzakelijk om een nieuw, inpandig entreegebied te creëren, hetgeen noodgedwongen tot eigentijdse ingrepen leidt. Waar mogelijk blijven de sporen van eerdere tijdlagen zichtbaar aanwezig. Op de eerste verdieping is het vanuit museaal perspectief gewenst om de leesbaarheid van de 17^e-eeuwse ruimtelijke verhoudingen te verbeteren, in lijn met de wens om de gebruikshistorie van de oude 'Laecken-Halle' toe te lichten in relatie tot de geschiedenis van Leiden als historische stoffenstad. Op de derde verdieping ligt het accent op het karakter van de 19^e-eeuwse kunstzaal, zoals die rond 1870 werd aangelegd. Bovengenoemde aanpassingen versterken de kwaliteiten van deze historische ruimten en maken de gebruiksgeschiedenis van het gebouw leesbaar.

De noodzakelijke aanpassingen op de begane grond worden veroorzaakt door het verwijderen van de glazen overkapping van het voorplein (240 m²), waaronder een belangrijk deel van de publieksfuncties van het museum is gehuisvest. De huidige capaciteit van het entreegebied, dat behalve het overkapte voorplein ook een deel van de begane grond van de 'Laecken-Halle' omvat, is in totaal 403 m² en bevat de kassa, museumwinkel, koffiehoeke, garderobe, zitruimte en informatiebalie. Deze ruimtes zijn te klein voor het opvangen van grote bezoekersstromen. Na heropening streeft Museum De Lakenhal naar een stabiel bezoekersaantal van 70.000, met uitschieters tot 100.000 bezoekers bij succesvolle tentoonstellingen (ter vergelijking: in 2014 kwamen er 65.000 bezoekers). De omvang van het entreegebied laat echter maar een bescheiden groei zien, van de huidige 403 m² naar 420 m² (vestibule en 'Achterplaetse'). In de huidige situatie heeft het museum geen (vaste) ruimte voor museumhoreca, noch ruimte voor lezingen, ontvangsten en het ontvangen van bijvoorbeeld schoolgroepen. Een belangrijke doelstelling van het project restauratie en uitbreiding is daarom het verbeteren van de kwaliteit en omvang van de publieksvoorzieningen. Daartoe wordt het publieksgebied uitgebreid met een museumcafé, een auditorium en een educatieruimte. Door dit pakket van maatregelen zullen de publieksvoorzieningen aanzienlijk verbeteren.

Inrichting collectiezalen

Sinds 2011 heeft Museum De Lakenhal diverse proefopstellingen ontwikkeld, met het oog op de inrichting na restauratie en uitbreiding. Dit geldt voor de huidige presentaties op de eerste (Zeven Eeuwen Leids Laken) en tweede (Leidens Beleg en Ontzet) verdieping van de 'Laecken-Halle', en voor de herinrichting van de schilderijenzalen. Op basis hiervan worden keuzes gemaakt voor de toekomstige museuminrichting. De proefopstellingen zijn ook van invloed geweest op de

ontwikkeling van de restauratievisie, zoals bijvoorbeeld blijkt uit het plan om de ruimtelijke structuur op de eerste verdieping van de ‘Laecken-Halle’ terug te brengen. Recent publieksonderzoek heeft uitgewezen dat het publiek de huidige collectiepresentatie waardeert met een gemiddeld cijfer van 8,2. Dat is een steun in de rug om door te gaan op de ingeslagen weg. Doordat het bestaande complex wordt uitgebreid met een nieuwe tentoonstellingsvleugel, zijn de bestaande gebouwen na de heropening beschikbaar voor de presentatie van de collectie. Meer dan voorheen zal Museum De Lakenhal zich presenteren als een inspirerend collectiemuseum, dat ook los van tijdelijke tentoonstellingen de moeite waard is om te bezoeken.

De inhoudelijke kaders voor de herinrichting, ten behoeve van de heropening in 2019, zijn inmiddels vastgelegd in het Inrichtingsplan (mei 2015), dat in nauwe samenwerking met de conservatoren tot stand is gekomen. Bij de herinrichting kiest het museum voor een focus op zeven kernverhalen: Zeven eeuwen Leids Laken, Het beleg en ontzet van Leiden, Leiden universiteitsstad, Devotie in de Middeleeuwen en Renaissance, Leiden als bakermat van de Gouden Eeuw, Vermogende verzamelaars in de 18de eeuw en Modernisering van het leven 1840-1940.

Eenheid van verhaal, object en ruimte

Een belangrijk uitgangspunt bij de herinrichting van Museum De Lakenhal is de eenheid van verhaal, object en ruimte. Daardoor wordt de eigenheid van elk afzonderlijk gebouwdeel verder versterkt. Zo zal de 17e-eeuwse ‘Laecken-Halle’ worden gewijd aan de Leidse geschiedenis. In de kunstzalen rond de Harteveltzaal, die voorzien zijn van natuurlijk bovenlicht, wordt het accent gelegd op topstukken uit de collectie schilderkunst. De Papevleugel met het nog altijd fraaie interieur zal in het teken staan van gemengde opstellingen van kunst, kunstnijverheid en geschiedenis. Bovendien is het streven om de zeven kernverhalen met de bijbehorende objecten zoveel mogelijk te laten aansluiten op het historische karakter van de afzonderlijke ruimtes. Zo ontstaat een natuurlijk verband tussen de verschillende museumzalen, en het verhaal dat daarin verteld wordt aan de hand van de collectie. Dit principe wordt in de gehele museuminrichting uitgewerkt.

Op de eerste verdieping staat in de presentatie Zeven eeuwen Leids Laken de textielnijverheid centraal. De voor Leiden kenmerkende handel in wollen stoffen wordt in het perspectief van de internationale handel geplaatst, waarbij ook de historische functie van het monumentale gebouw als keurhal van lakense stoffen wordt toegelicht. De tweede verdieping van het lakenhalgebouw wordt, conform de oorspronkelijke museumopstelling uit 1874, gewijd aan het Beleg en ontzet van Leiden (1574) in relatie tot de Reformatie en de Opstand. Voor het eerst in de geschiedenis van Museum De Lakenhal wordt hier ook een ruimte ingericht rondom de oprichting van de Universiteit Leiden (1575) en de daarmee verbonden academische en kosmopolitische cultuur: Leiden universiteitsstad.

De 'Laecken-Halle' is van oorsprong een typisch werkgebouw. Ondanks de fraaie en statige gevel is het interieur altijd sober en doelmatig gebleven. Dit principe van 'nobele eenvoud' is, hoewel in mindere mate, ook terug te vinden in de Harteveltzaal. Om het palet van gebouwdelen uit verschillende tijden in verschillende stijlen tot één geheel te maken, kiezen de architecten bij de ontwikkeling van hun plannen voor het principe van de 'nobele eenvoud'. Dit wordt tevens het leidende vormgevingsprincipe van de museuminrichting.

Volg het museologische spoor

Van 1874 tot nu, elke tijd kent weer andere (kunst)historische en museologische opvattingen. De vier gebouwen waaruit Museum De Lakenhal is samengesteld, laten zien hoe deze museale opvattingen in de loop der tijd veranderden. Deze sporen van veranderende museologische opvattingen voegen een bijzondere laag toe aan het historische weefsel van het complex. Museum De Lakenhal biedt daarmee een voor Nederland uniek museumensemble.

In 1874 werd het museum in de oude 'Laecken-Halle' gevestigd als Stedelijk Museum van Oudheden, waarbij het accent lag op het historische belang van de getoonde voorwerpen. Deze werden in hechte, vaak symmetrische opstellingen tentoongesteld. In lijn daarmee is de huidige inrichting van het paviljoen, met de presentatie rondom het Leidens Beleg en Ontzet, gebaseerd op historische bronnen van de museuminrichting van 1874. De Harteveltzaal werd in 1890 toegevoegd om ruimte te geven aan de (vrije) schilderkunst, die onder invloed van de Romantiek in de 19^e eeuw aan populariteit won. Deze schilderijzalen dragen met hun natuurlijk bovenlicht en houten lambriseringen nog altijd de typische kenmerken van vroegmoderne kunstzalen en worden ook nu nog als zodanig gebruikt. De Papevleugel uit 1921 met de kenmerkende stijlkamers is gebouwd in een periode van herwaardering voor interieurkunst en kunstnijverheid; het fraaie interieur van de Papevleugel is nog altijd intact gebleven.

Een belangrijk onderdeel van de museologische geschiedenis van Museum De Lakenhal is de aard- en nagelvaste collectie, die meer dan 250 onderdelen bevat, variërend van gevelstenen, hardplaten en tegeltableaus, tot trappartijen, kozijnen en glas-in-loodramen. Deze collectie is in haar omvang en oorspronkelijke arrangement uniek in Nederland, en getuigt nog altijd van museumopvattingen die in de periode 1875-1940 gangbaar waren. Bij de komende restauratie zal veel aandacht worden besteed aan de conservering van deze collectie. Daarnaast zal de herkenbaarheid ervan in het gebouw worden versterkt door het verbeteren van de publieksinformatie.

Offer: verplaatsing van de Joristrap

Om het verwijderen van de bestaande overkapping van het voorplein mogelijk te maken en tegelijk een goed functionerend, inpandig entreegebied mogelijk te maken, moet wel een offer worden gebracht. De uit de periode 1869-1873 daterende Joristrap zal worden verplaatst van de noordzijde van de 'Laecken-Halle' naar de westzijde, waar het de verbinding blijft vormen tussen

de eerste en de tweede verdieping. Het Joristrapensemble maakt deel uit van het monumentale weefsel van Museum De Lakenhal. Het heeft als belangrijk 19e-eeuws bouwdeel bovendien museologische betekenis. Om die reden is behoud van groot belang. Door het Joristrapensemble zo volledig en zorgvuldig mogelijk te verplaatsen naar de westzijde van het gebouw blijft de cultuurhistorische waarde in stand. Het ensemble blijft zichtbaar en toegankelijk voor het publiek, terwijl tegelijkertijd de gewenste kwalitatieve verbetering kan worden aangebracht in de publieksfuncties.

Toen de Joristrap werd gebouwd, zijn daarin twaalf gebrandschilderde ramen opgenomen die deel uitmaken van de museumcollectie. Het betreft 16^e-eeuwse ramen die een hoge cultuurhistorische waarde vertegenwoordigen. Ze stellen de graven en gravinnen van Holland voor en werden gemaakt door de Haarlemse glazenier Willem Thybaut, die ook twee van de beroemde Goudse Glazen van de St. Janskerk vervaardigde. De ramen werden in 1587/1588 gemaakt voor de St. Jorisdoelen, het hoofdkwartier van de Leidse schutterij. Toen de Joristrap in 1890 werd aangepast om een doorgang naar de nieuwe Harteveltzaal te maken, werden drie van de twaalf ramen verplaatst naar een minder zichtbare locatie. Met het verplaatsen van de Joristrap naar de westzijde van het gebouw, kunnen alle gravenramen weer herenigd worden. Ze worden opgenomen in een panorama van natuurlijk daglicht, waardoor de uitzonderlijke kwaliteit van het gebrandschilderd glas optimaal tot zijn recht zal komen.

Overige noodzakelijke functionele wijzigingen

- Het aanpassen van de ruimtelijke indeling van de begane grond van de 'Laecken-Halle' om de vestibule te vergroten ten behoeve van kassaruimte en museumwinkel.
- Het verplaatsen van een 17^e-eeuws raam (inv.nr. 2450) ten behoeve van de doorgang van het entreegebied naar het nieuwe trappenhuis in de bestaande lichthof. Het raam behoort tot de aard- en nagelvaste collectie en is vermoedelijk in de jaren dertig op deze plaats ingemetseld.
- Het plaatsen van een nieuw trappenhuis in de lichthof naast de huidige liftschacht, om doorstroming naar de eerste verdieping van de 'Laecken-Halle' mogelijk te maken zonder daarvoor publieksruimte op de begane grond te moeten inleveren.
- Het dichtmetselen van de twee (nu reeds afgesloten) ramen in de westgevel van de 'Achterplaetse' en het ter plaatse vervangen van de in 1934 geplaatste deur (inv.nr. 2417) naar de oude Bestuurskamer door een groter exemplaar, ten behoeve van de inrichting van deze kamer als garderoberuimte.
- Het plaatsen van een voorzetmuur bij de Harteveltzaal ten behoeve van het wegwerken van klimaatvoorzieningen, alsmede om een goede akoestiek te bewerkstelligen.
- Het verplaatsen van de dubbele binnenpui, die afkomstig is uit de Haarlemmerstraat 73 (inv.nr. 2456) en die (vermoedelijk) sinds 1941 in de doorgang tussen de gang naar de Harteveltzaal en de Papevleugel staat, naar de oostzijde van Groote Rouwers op de eerste verdieping van de 'Laecken-Halle'. Tussen 1900 en 1932 heeft de binnenpui in

deze zelfde ruimte gediend als toegang naar de Joristrap (noordzijde). De binnenpui moet op de huidige locatie plaats maken voor een brandveilige en goed beveiligde, afsluitbare doorgang. Op de nieuwe plek kan de binnenpui weer prominent gepresenteerd worden.

- Aanpassen van diverse deuropeningen of doorgangen in verband met de realisatie van brand-, klimaat- en beveiligingscompartimenten.

Wenselijke wijzigingen ten gevolge van de museale visie

- Behandeling van de achtergevel van de 'Laecken-Halle' als een leesbare collage van bouwhistorische sporen, van 1640 tot heden. Op de eerste verdieping van de 'Laecken-Halle' worden in de zogenoemde Stempelkamer twee 16^e-eeuwse Renaissanceramen teruggebracht als onderdeel van de aard- en nagelvaste collectie. Deze ramen hebben van 1898 tot 1986 op deze plaats gezeten. Doordat de ramen in de nieuwe situatie grenzen aan de overkapte ruimte van de 'Achterplaetse', kunnen ze worden teruggeplaatst zonder risico op verval.
- Er zijn drie historische deuren aangetroffen, waarvan kan worden aangenomen dat ze tot de oudste onderdelen van het lakenhalinterieur behoren. Een daarvan bevindt zich in depot. Deze deuren worden teruggeplaatst op (voor zover bekend) historische plaatsen op de begane grond en de eerste verdieping van de 'Laecken-Halle'. Daarnaast wordt het ontwerp voor nieuw aan te brengen deuren en kozijnen geïnspireerd op deze historische voorbeelden. De ambachtelijke uitvoering van de nieuwe deuren is voorzien in een onderscheidend materiaal zoals bijvoorbeeld een licht eikenhout, zodat ze herkenbaar eigentijds zijn. Het onderscheid tussen de oude en nieuwe deuren zal bijdragen aan de leesbaarheid van de historische lagen in het gebouw.
- Op de eerste verdieping van de 'Laecken-Halle' wordt de historische structuur van kamers en werkruimten weer terug gebracht. De aanpassingen zijn gebaseerd op historische bronnen en plattegronden maar herkenbaar als eigentijdse ingrepen. De boogvormige doorgangen die in de periode 1869-1873 door architect Schaap zijn aangebracht, blijven leesbaar door deze zichtbaar te markeren. Als functioneel noodzakelijke aanpassing wordt in enkele van de dicht te zetten bogen het kanaalwerk van de klimaatinstallatie weggewerkt.
- In de katholieke kapel op de tweede verdieping wordt het aard- en nagelvaste ensemble rond de ingang verplaatst naar de oostzijde. Deze nieuwe opstelling sluit aan bij de oorspronkelijke, symmetrische opstelling van de kapel in de voormalige schuilkerk bij het St. Elisabethgasthuis aan de Hooigracht, waaruit deze in 1926 werd overgebracht naar het museum. Bovendien wordt hiermee voorkomen dat deze kwetsbare interieurdelen verder beschadigen door publiek gebruik. Aan de zuidzijde boven de ingang van de kapel worden nieuwe ramen gemaakt ten behoeve van de inval van natuurlijk daglicht.
- De ruimtes 1.23 en 1.24 op de eerste verdieping van de Papevleugel, die in 1921 ontworpen waren als directiekamers, worden toegevoegd aan het museale circuit, met presentaties over de 19^e eeuw (toverlantaarns, Alexander Hugo Bakker Korff en

tijdgenoten). De doorgang die deze beide ruimtes nu scheidt van het museale circuit, wordt verplaatst naar de begane grond van de Papevleugel. Daar zal de doorgang dienen als afsluiting van het publieksgebied (auditorium en educatiezaal).